

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE SİNOP'TAKİ ŞÜHEDA/ŞEHİTLER ÇEŞMESİ

THE ŞÜHEDA/ŞEHİTLER (MARTYRS) FOUNTAIN IN SİNOP IN THE LIGHT OF ARCHIVE DOCUMENTS

Nurcan YAZICI METİN*

ÖZ

Osmanlı'nın son döneminde inşa edilen dört yüzlü/cepheli meydan çeşmelerinin, başkent dışında, ampir üsluptaki nadir bir örneği, Sinop'ta bulunmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde Şüheda Çeşmesi olarak tanımlanan bu çeşmenin inşa süreci dönemin yazışmalarından takip edilebilmektedir. 1853 yılında Sinop'ta yaşanan ve tarihe Sinop Vakası olarak geçen baskında şehit olan deniz askerlerinin ruhları için mahallinde bir çeşme yapılması düşünülmüştür. İnşası planlanan çeşme için az bir miktar yardım toplanabilmiş; daha sonra inşaat için gerekli ödenek Sultan Abdülmecid (Saltanatı: 1839-1861) tarafından karşılanmıştır. 1857 yılında inşa edilen çeşmenin inşa süreci merkezin, başkent İstanbul'un kontrolünde ve denetiminde yürütülmüştür. Dönemin padişahının baniliğinde inşa edilen çeşmenin ilk keşfi Dersaadet'ten gönderilen mimar tarafından yapılmış; bazı inşaat malzemesi ve tarih taşı da Dersaadet'ten gönderilmiştir. Ayrıca çeşmenin suyunun karşılanmasında, Sinop'taki Sultan Süleyman vakfından olan su yolunun kullanıldığı ve bu bağlamda vakıf suyu kullanılan sultan adına da bir çeşmenin inşa edildiği anlaşılmıştır. Kesme taştan inşa edilen kare planlı meydan çeşmesinin kuzey ve güney cephelerinde mermer yalak/tekne, ayna taşı ve kitabe bulunmaktadır. Ayna taşında, püsküllü perde ile ay yıldız motiflerine yer verilmiştir. İki cephedeki kitabe metni aynı olmakla birlikte kitabe iki yanında farklı düzenlemeler mevcuttur. Güney cephede kitabe iki yanında Sultan Abdülmecid'in tuğrası yer alırken kuzey cephede vazodan çıkan yaprak düzenlemeleri bulunmaktadır. Yalın tutulan diğer iki cepheden doğu cephesinde yalak ve üç musluk, batı cephede ise depo kontrol penceresi vardır. Makalede, Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen belgeler ışığında, Sinop'taki Şüheda/Şehitler Çeşmesi'nin inşa süreci ortaya konulmuş; mimari ve süsleme özellikleri tanıtılmış; çeşmenin kitabesinin dönemin önde gelen hattatlarından Mevlevi Mehmed Zeki'nin eseri olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı mimarisi, Sinop, çeşme mimarisi, Ampir Üslup, Hattat Mehmed Zeki

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv., Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3859-4847> ♦ E-mail: nurcan.metin@msgsu.edu.tr

ABSTRACT

A rare example of the four-faced/sided square fountains built in the last period of the Ottoman Empire in the imperial style outside the capital is in Sinop. The construction process of this fountain, which was defined as the Şüheda Fountain during the Ottoman Period, can be followed from the correspondence of that term. The plan was to build a fountain in its place for the spirits of the naval soldiers, who were martyred during the raid that took place in Sinop in 1853 and named as the Sinop Incident in history. A small amount of aid could be collected for the fountain planned to be built; then the necessary allowance for the construction was covered by Sultan Abdülmecid. The construction process of the fountain, which was built in 1857, was carried out under the control and supervision of the central government in Istanbul, the capital city. The first discovery of the fountain, which was built under the guidance of the Sultan of the period, was made by the architect sent from Dersaadet. Some construction materials and the date stone were also sent from Dersaadet. In addition, it is understood that the waterway from the Sultan Süleyman foundation in Sinop was used to meet the water of the fountain and in this regard, a fountain was built in the name of the Sultan, whose foundation water was used.

There is a marble trough, mirror stone and an inscription on the north and south facades of the square planned fountain, which was built of cut stone. On the mirror stone, tasseled curtain and crescent-star motifs are included. Although the text of the inscription on the two fronts is the same, there are different arrangements on both sides of the inscription. On the south façade, there is the tughra of Sultan Abdülmecid. There are leaf arrangements coming out of the vase on the northern façade of the fountain. There is a trough and three taps on the east side of the fountain, and a warehouse control window on the west side.

In the article, in the light of the documents determined in the Ottoman Archive, the construction process of the Şüheda/Şehitler Fountain in Sinop is presented; its architectural and decorative features are introduced; and it is determined that the inscription of the fountain was the work of Mevlevi Mehmed Zeki, one of the leading calligraphers of the period.

Keywords: *Ottoman architecture, Sinop, fountain, Empire Style, Calligrapher Mehmed Zeki*

Giriş

Sinop'taki Şehitler Çeşmesi ya da Osmanlı Dönemi yazışmalarındaki adıyla Şüheda Çeşmesi, Meydankapı Mahallesi'nde, Tersane Caddesi üzerinde, Hacı Ömer/İskele Camisi'nin doğusunda yer almaktadır (*Fot. 1*).¹

Çeşme yayınlarda Tersane, Şehitler ya da Cumhuriyet Çeşmesi olarak tanımlanmakta; inşa sürecine dair verilen bilgilerde Sinop Baskını'nda şehit olan askerlerin üzerinden çıkan paralarla inşa edildiği ifade edilmektedir.² Yayınlarda, sadece kuzey cephede yer alan kitabesi kısmen okunmuş, dönemin önde gelen hattatlarından olan kitabenin hattatına değinilmemiştir.³

Dört yüzlü meydan çeşmesi olan yapı kesme taştan inşa edilmiş anıtsal bir örnektir (*Çiz. 1*). Kubbe ile örtülü çeşmenin üç yüzünde yalak ve musluklar bulunmaktadır. Çeşmede perde dekorlu mermer ayna taşının üzerinde, kuzey ve güney cephede tekrarlanan, talik hatla yazılı inşa kitabesi yer almaktadır (*Fot. 2-3*). Çeşmenin kuzey cephesindeki kitabe metni:

*Uğur-i mükâfât-ı mevîr-i din ü devlet-i aliyye'de garik-ı deryâ-yı rahmet
Ve câm-i nûş-i kevser-i şehâdet olan şühedâ-yı benâmin tervih-i rûh-i
Latîfleri için sâye-i ihsân mâye-i Hazret-i Şâhânedê cânib-i
Ashâb-ı hayrâtın inşâ kılınan çeşme sâr-ı teberrük âsârıdır:
El-Mevlevî Mehmed Zeki sene 1274*

Çeşmenin güney cephesinde, yakın zamanda üzeri açılan, iki tuğra arasında da aynı kitabenin tekrarlandığı anlaşılmaktadır. Bu cephedeki kitabede harfler çok tahrip olmuştur (*Fot. 4*).⁴ H. 1274, M. 1857-1858 tarihini veren kitabede, çeşmenin dini ve devleti uğruna denizde boğularak şehit düşen isimsiz şehitlerin ruhu için padişah ve hayır sahipleri tarafından inşa edildiği ve hattatının Mevlevî Mehmed Zeki olduğu yazılıdır.

Kuzey ve güney cephede tekrarlanan kitabe metninin Türkçesi: “*Din ve devleti uğruna denizde boğularak şehit olan, rahmet denizine karışıp kevser havuzundan içen isimsiz şehitlerin güzel ruhlarını şâd etmek amacıyla hükümdarın emri ve hayır sahiplerinin yardımı ile inşa edilen çeşme bol bereketli eserlerdendir. Mevlevî Mehmed Zeki 1274*”

1 Makalenin konusunu oluşturan çeşme farklı yıllarda tekrar tekrar yerinde incelenmiştir. Ayrıca makalede adı geçen çeşmelerin tamamı yerinde görülmüştür.

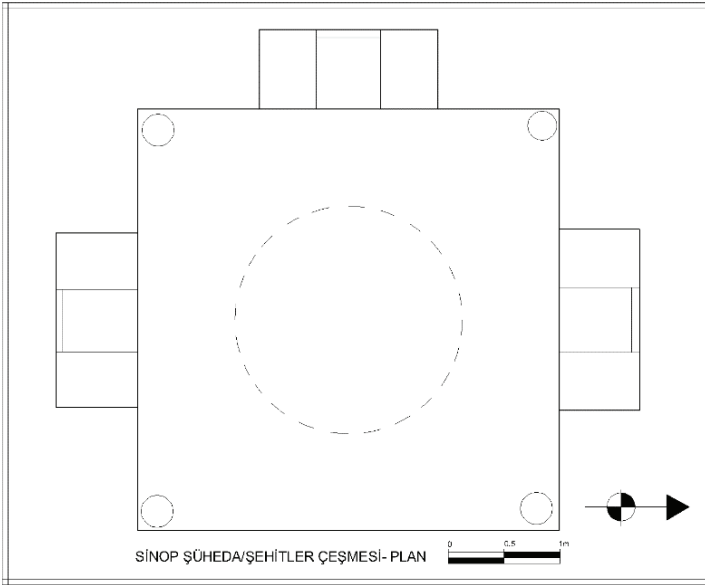
2 Esemeli, 2014, 146; Gökoğlu, 1952, 394.

3 Esemeli, 2014, 146-147; Ulus, 2014, 154. Çeşmenin güney cephesinde yer alan kitabe ve iki yanındaki tuğraların üzeri yakın zamana kadar yeşil boya ile kapalı iken boya temizlenerek kaldırılmıştır. Samsun Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nda bu müdahaleye dair bir kayıt tespit edilememiştir.

4 Çeşmenin kuzey cephesindeki kitabesi kısmen iyi durumda olmakla birlikte yakın zamanda açılan güney cephedeki kitabesi kötü durumdadır. Bu yüzdeki kitabede, harfler tahrip olmuştur; kelimeler zor okunabilmektedir. Talik yazı çeşidindeki harf anatomileri tek tek incelenerek kitabedeki bozulmuş harflerin hangileri olduğu görülmüş ve kuzeydeki daha iyi durumda olan kitabeye göre bu kitabe okunmaya çalışılmıştır. Kitabelerin okunmasındaki katkılarından dolayı Hattat Cavide Pala'ya teşekkür ederim.

Fot. 1: Sinop'taki Şüheda/Şehitler Çeşmesi (N. Yazıcı Metin, 2010).

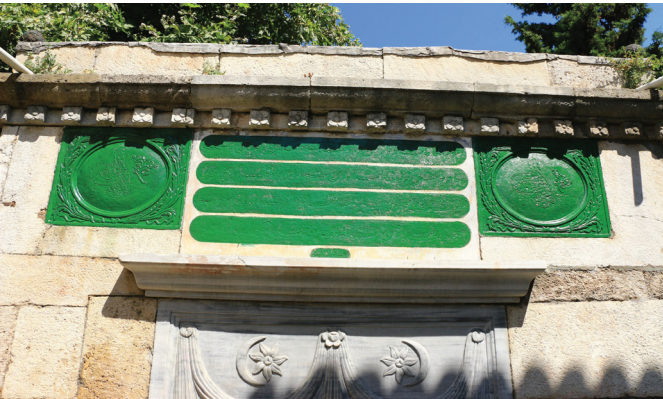
Çiz. 1: Şüheda/Şehitler Çeşmesi'nin planı (Yurdanur Akpınar)

Fot. 2: Çeşmenin kuzey cephesindeki kitabe (Ozan Hetto, 2020)

Fot. 3: Çeşmenin güney cephesindeki kitabe (Ozan Hetto, 2020)

Fot. 4: Çeşmenin güney cephesindeki kitabenin eski hali (N. Yazıcı Metin, 2011).

Çeşmenin İnşa Süreci

Sinop'taki Şüheda/Şehitler Çeşmesi, kitabesinden de anlaşılacağı üzere 1857 yılında, Sultan Abdülmecid'in (Saltanatı:1839-1861) yardımlarıyla inşa edilmiştir. Çeşme 1853 yılında yaşanan ve tarihe Sinop Vakası/Baskını/Felaketi olarak geçen olayda şehit düşen bahriye askerlerinin hatırasına yaptırılmıştır.⁵

Osmanlı Arşivi'nde bulunan dönemin yazışmaları ve keşif defteri, çeşme hakkında ayrıntılı bilgiler içermekte ve XIX.yüzyılda Osmanlı taşrasında bir çeşmenin inşa sürecini göstermektedir. Dönemin padişahı Sultan Abdülmecid'in çeşmenin inşasıyla özellikle ilgilendiği ve masraflarını karşıladığı; ayrıca keşif ve inşa sürecinin merkezin kontrolünde yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

1854 tarihli bir yazışma, Sinop'ta inşa edilmesi planlanan çeşme hakkındadır. Daha önce yaşanmış olan Sinop Muharebe-i Vakası'nda bahriye askerleri şehit olmuştur. Ölenlerin ruhları için mahallinde bir çeşme inşası düşünülmüş; ahali bunu istemiştir. Bir keşif defteri hazırlanarak takdim kılınmış, bu keşfe göre inşa edilecek olan çeşmenin 90750 kuruşa mal olması planlanmıştır. Pekçok kişi de çeşmenin inşa edilmesi arzusu ve niyetindedir.⁶ İnşası planlanan çeşme için halkın ileri gelenlerinden (vükela-i ve memurin-i saire) 5700 kuruş para toplanmıştır ve kalan kısmının suret-i tesviyesi istenmiştir.⁷

1855 yılı ortalarında, çeşmenin inşası için gerekli olan miktar kısmen çözümlenmiş görünmektedir. Bu tarihte, “zevât-ı kerim tarafından ihsan ve ita buyrulan” 5000 kuruş ile Bab-ı alide mevcut olan 107 bin kuruşla Sinop'ta inşa olunacak çeşmenin bir an evvel inşası için Ticaret Nezareti tarafından bir memur ve mahalle meclisi marifetiyle de münasib bir yerin tahsisi yönünde yazışmalar yapılmıştır.⁸ Aynı yıl, Sinop kaymakamına yazılan yazıda, “ Sinobda inşâ olunacak çeşmenin bir an evvel vücuda getirilmesi zımında” meclis marifetiyle uygun bir mevkinin tahsis edilmesi istenmiştir.⁹ İnşa olunacak bu çeşmenin keşfi için ebniye halifelerinden Aziz Efendi, bin kuruş harcırahla tayin edilmiştir. Çeşmenin inşa masrafları padişah ve bazı hayır severlerin katkılarıyla toplanmıştır. Bu iş için toplanmış olan “bir yük yedi bin guruşun” (107 bin) bin kuruşu çeşmenin “keşif ve muayenesi” için tayin olunan Aziz Efendi'ye harcırah olarak verilecektir. Bu işler için görevlendirilmiş olan Aziz Efendi, Sinop'ta kaldığı müddetçe aylık “üçbin kuruş” alacaktır ve bu miktar, yukarıda tanımlandığı üzere çeşmenin inşası için toplanmış olan paradan karşılanacaktır.¹⁰ 1854 yılında inşasına karar verilen ve nakdi kısmı büyük oranda “iâne-i seniyye” ile karşılandığı anlaşılan çeşmenin inşasına, 1856 yılında henüz başlanmamıştır.

5 Rus Donanması'nın 30 Kasım 1853 günü, fırtınada zarar gören ve Sinop limanına demirleyen Türk donanmasına düzenlediği baskın tarihe Sinop Faciası olarak geçmiştir. Türk gemilerinin tahrip edildiği, iki bine yakın Türk denizcisinin şehit edildiği facia sonrası Sinop'un müslüman mahallesi de topa tutulmuştur. Sinop Faciası hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Özcan, 2008.

6 Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), İ.DH., 303/19222, 22 Şevval 1270, 18 Temmuz 1854.

7 BOA., İ.DH., 303/19246, 27 Şevval 1270, 23 Temmuz 1854.

8 BOA., İ.MVL., 337/14573, 2 Zilhicce 1271, 16 Ağustos 1855.

9 BOA., A.MKT.MHM., 76/66, 21 Muharrem 1272, 3 Ekim 1855.

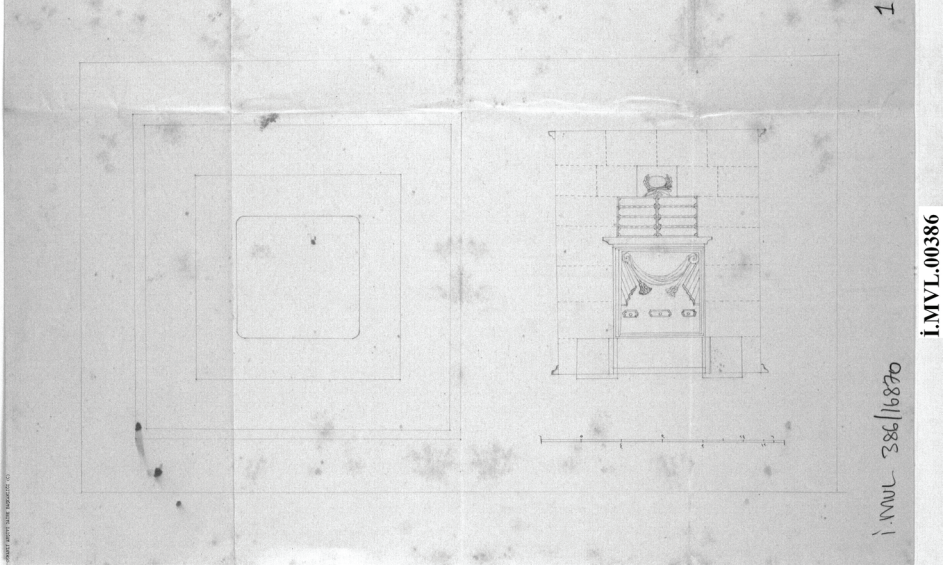
10 BOA., A.MKT.MHM., 77/17, 2 Safer 1272, 14 Ekim 1855.

Nitekim çeşmenin keşfi ve inşası için Derssadet'ten görevlendirilerek gönderilmiş olan Aziz Efendi'nin yolsuzluk yaptığı tespit edilmiştir.¹¹ Ebniye halifesi Aziz Efendi Sinop'a gitmiştir. Ancak bin kuruş harcırah ve aylığı üçbin kuruştan altı ay süreyle maaş aldığı halde Sinop'ta yaptırmakla görevli olduğu çeşmeyi yaptırmamıştır.¹²

Çeşmenin inşasına 1857 yılı sonlarında başlanabilmiştir. Ancak çeşmeye getirilecek su sorunu çözümlenmemiştir. “Ervâh-ı şüheda (şehitlerin ruhları) için Sinobda inşası mukteza-yı irade-i seniyyeden olan çeşmenin masarısı” için verilmiş olan paranın 19 bin kuruş kadarı keşif ve muayene ile görevlendirilmiş olan Adülaziz Efendi'ye harcırah ve maaş olarak verilmiş; Abdülaziz Efendi Dersaadet'e dönmüştür. Kalan miktar çeşmeye getirilecek suyun yolu ve çeşmenin inşası için kullanılacaktır. Kısmen su yolunun yol ve terazileri bitirilmiş ve meblağ hesaplanandan fazla tutmuştur. Tanımlanmış olan miktar Aziz Efendi'nin keşfindeki meblağdan daha yüksektir ve “getürüb takdim eylediği keşif defteri dahi her nasılsa zayi” olmuştur. Su, İç Kale'den getirilecektir. Suyun çeşmeye getirilmesi 85 bin kuruş masrafla olabilecektir. Aziz Efendi'nin hazırlamış olduğu keşif defteri kaybolmuştur ve “iç kaledeki suyun da çeşme-i mezkure cereyan itirilmesine ve keşfine dair kendisinin ma'lumatı” yoktur. Mevcut akçe yetersiz gelecektir ve bu işin tekrar hesaplanması “o kadar masraflı çeşme ve suyun inşa ve icrası meretebe-i imkanda mıdır beyan ve izahı zımından” Rahmi Efendi görevlendirilmiştir. Aziz Efendi'nin keşfiyle H. 7 Ramazan 1272 (M. 12 Mayıs 1856) tarihinde arz olunan ve evvelce getirilmesi planlanan su, çok daha masraflı olacaktır. Kış mevsimi gelmektedir ve “on yevmiye ile husul bulacak iş bittabi on iki ve daha ziyade gündelikle” olabilecektir; ihtiyaç duyulan malzeme fiyatları arttığı gibi amele yevmiyeleri de yükselmiştir. İç Kale'de bulunan su yollarının ve çeşmenin 85 bin kuruş olan sonraki keşfine dair açıklama da yapılmıştır. Daha önce İç Kale'de olan/akan su, cami ve mahalleye mahsustur. Cami ve su Sultan Süleyman'ın ihyagerdesidir; sonradan kaledeki evler harap olunca mevcut halk dış kaleye nakledilmiştir. İç Kale'de bulunan ve daha önce bazı yerleri tamir edilmiş olan Kanuni Sultan Süleyman Camisi'nin de minare ve kubbesi yıkılmıştır. Dolayısıyla burada suya lüzum kalmamıştır. Vakıf tarafından bu suyun tamirine bakılmamasından dolayı onca seneden bu yana, 16 yıldır su yolları harap olmuştur. Suyun kale dışından geçen kısmı, Alaeddin Camii kible kapısı “pişgâhında terazü-i kadîmi dibinden cereyan ile fazlası ve iki buçuk misli dahi menbâ'ından yolun bozukluğu cihetiyle boşuna akub heder olmakda” olduğu keşifte görülmüştür. Suyun bir kısmını halktan üç hane, çeşme inşasıyla evlerine almıştır. Su daha önce İç Kale'de yaşayan müslüman halkını ve kimsenin bu suyu hanesine almak gibi bir hakkı yoktur. Bundan dolayı şahısların evlerine aldıkları suyun yolları kapatılmıştır. Mevcut su “derdest inşa olan çeşme” gibi iki üç çeşmeyi daha idare edebilecek miktardadır. Kanuni Sultan Süleyman Camisi ileride tamir ve ihya edilirse kale içindeki mevcut kuyular su alınabilir durumdadır. Ve “âb-ı mezkûr birçok senelerdir bilâ sahib boşuna akub gitdiginden iç kalede inşa olunan karantina dairesine alınması on beş sene makdem tasavvur ve keşif idilmiş”, ancak bu yapılmamıştır. Mevcut su bu haliyle bir müddet daha bırakılırsa bütünüyle mahvolacaktır. Daha önce tamir ve inşası

11 BOA., A.MKT.NZD., 187/79, 5 Zilkade 1272, 8 Temmuz 1856.

12 BOA., A.MKT.NZD., 206/79.

Çiz. 2: Şüheda/Şehitler Çeşmesi'nin keşif defteri ekinde yer alan planı ve cephe görünüşü (BOA., İ.MVL., 386/16870).

85 bin kuruşa keşif olunmuş olan su yolunun, bu defa Tophane-i Amire mühendislerinden olup Sinop'ta görevli olan Kolağası İsmail Efendi tarafından keşfi yapılarak, “Emti’a Gümrüğü pişgâhında yapılacak şühedâ çeşmesiyle mârû’z-zikr cami-i kebîrin kible kapusu önünde ve vasat-ı çarşuda vâki’ âb-ı mezkûrun ‘atik birinci terazüsinden nice vakitden beru akub ahalinin oradan intifa’ itmekde oldukları cihetle” olduğu belirtilmiştir. İsmail Efendi'nin keşfine göre bir su deposu, üç musluklu başka bir çeşme ve su yollarının tamir ve inşası 74 bin küsur kuruş olarak hesaplanmış; keşif defteri ve “haritası”, yani planı hazırlanarak takdim kılınmıştır (Çiz. 2). İlkbahara kaldığı takdirde iş görebilecek amele bulunamayacağı, bulunduğu takdirde de masraflı olacağı gerekçesiyle hemen çeşme ve su yollarının inşa ve tamiratına başlanmasına, meclis-i umumide karar verilmiştir. Safer ayının 26. Perşembe günü (M. 16 Ekim 1857) Kaymakam Aziz Efendi, Tufan Paşa ve izzetlü Hüseyin Bey, meclis heyeti, ahaliden katılımcılar, bahriye ve topçu zabitleri ile Rum milleti ileri gelenlerinin dahil olduğu bir heyetle çeşmenin inşa edileceği yere gidilmiş; padişaha dualarla kaymakam tarafından çeşme mahalline ilk kazma vurulmuştur. Çeşmenin inşasına başlanmış ve “dört mâh’a kadar matlub-u âli vechile itmâm ve ikmâline muvaffak olacağı ve gümrük pişgâhında olan çeşmenin şühedâ çeşmesi şöhretiyle beyanü'l-ahâli müştehir olmasına” karar verilmiştir. Yani çeşmenin inşasına, 1857 yılının 16 Ekim günü başlanmış ve inşaatın dört aya kadar tamamlanması planlanmıştır. Gümrük önündeki bu çeşmenin “şühedâ çeşmesi şöhretiyle beyanü'l-ahâli müştehir (şöhretli) olmasına nazaran” bu isimle anılırken inşa edilecek diğer küçük çeşmenin ismi, bu tarihte henüz belirlenmemiştir.¹³

13 BOA., İ.MVL., 386/16870, 9 Rebiulevvel 1274, 28 Ekim 1857.

Çeşmenin keşif defterinde, “su yollarıyla sıvasına lazım gelen edevati ve yevmiyeleri; gerekli malzeme ve duvarcı, amele, sıvacı, su yolcusunun yevmiyeleri”; ayrıca çeşmenin etrafının duvarları ve tonoz kemeri ve üzerini örtmek için tuğla, taş ve duvarcı ile amele yevmiyesi; “kalfa ve katib ve mu'temed yevmiyesiyle kurşun ve mermer takımı ve masarır” başlığıyla kalfa, katip, mutemet ücreti ile inşaat için kullanılacak malzeme tanımlanmıştır. Defterde, mermer ve kurşun; büyük çeşme musluğu, ufak abdest musluğu, su yolu borusu, zinciriyle birlikte bakır su taşı ücreti belirtilen diğer malzemelerdendir. Ayrıca “tarih taşının yazdırılması” için de bir meblağ tanımlanmış; açıklamasına bu taşın Dersaadet'te yazdırılacağı bilgisi eklenmiştir. Şüheda Çeşmesi ile birlikte çarşı içinde bir de küçük çeşme inşa edilecektir. Bu keşif, su yollarının tamir bedelini de içermektedir. Daha önce 85 bin kuruş olarak hesaplanmış olan miktar İsmail Efendi tarafından yapılan keşfe göre “yetmiş dört bin altmış gurus otuz para” tutmuştur. Bu keşif üzerine çeşme ve su yollarının inşa ve tamiratına başlanmıştır.¹⁴

İnşa edilecek olan Şüheda Çeşmesi'nin su ihtiyacı Kanuni vakfından olan sudan karşılanacak, bu bağlamda şehir içinde, suyu aynı yerden karşılanmak üzere bir de küçük çeşme yapılacaktır. Daha önce İç Kale'de bulunan, Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı çeşmenin mecrası bozulmuş, cami ve haneler de harab olunca halk dış kaleye taşınmış; buradaki çeşmenin suyunun bir miktarı, “cami-i kebir kapusu pişgâhında kain kadimden beru mevcut olan terazüden cereyan iderek” kullanılmaktadır. Emtia Gümrüğü önündeki çeşmenin halk arasında Şüheda Çeşmesi adıyla anılmasına daha önce karar verilmiştir. Şehir içindeki terazi mahalline, Alaeddin Camisi'nin oraya yapılacak küçük çeşmenin ismi henüz tanımlanmamıştır. Su Kanuni'nin hayratındandır ve bundan dolayı şehir içinde yapılacak olan bu küçük çeşmenin de Sultan Süleyman Çeşmesi olarak adlandırılması uygun bulunmuştur. Aynı dönemde “Sinop Vakası'nda” şehit olanlardan yerleri bilinenler için bir de mezarlık inşası planlanmıştır. Keşfine göre 20 bin kuruşa yapılacak olan bu iş 15 bin kuruş masrafla yapılabilecek; çeşmelerin inşasından artacak olan 11 bin kuruş burası için kullanılacaktır. Ayrıca çeşmeler için Dersaadet'ten gelecek mermer taş ve kurşun tahtaları, Sinop'a işleyen posta vapurlarına ücretsiz naklettilerle buradan artacak olan miktarın da adı geçen mezarlık masrafına eklenebileceği; eksik kısmın mal sandığından karşılanabileceği ifade edilmiştir.¹⁵

Meclis-i Vala'nın 14 Aralık 1857 tarihli yazısında inşa süreci özetlenmiş, Sinop'ta şehitlerin ruhları için “iâne-i seniyye ile” inşasına karar verilen çeşmelerin masrafı hakkında mahallinden bildirilene göre çeşmeler için toplanılan meblağ 106 bin kuruş olup “mahallince keşif ve tahmin olunan masarır ise iki yük gurus” yani 200 bin kuruş kadardır. Bunun içinde birtakım yolsuz ve usulsüz masraflar vardır; ayrıca önce ve sonra yapılan keşiflerde de farklılık görülmüştür. Bu durum tedkik edilmiştir. Bu keşif bedeliyle çeşmenin inşası için mevut akçe yetersiz gelecektir. Suyun Sultan Süleyman hayratından karşılanması ve yukarıda ayrıntılı tanımlandığı üzere Alaeddin Camisi önündeki terazi mahalline de küçük bir çeşme yapılması planlanmıştır. Son keşifle Emtia Gümrüğü

14 BOA., İ.MVL., 386/16870, 9 Rebiulevvel 1274, 28 Ekim 1857.

15 BOA., İ.MVL., 386/16870-13, 24 Rebiulevvel 1274, 12 Kasım 1857.

önünde bir çeşme inşası, su yollarının tamirinin yanında küçük bir çeşme yapılmasının toplam masrafı 74 bin kuruşa indirilmiştir. Gümrük önündeki çeşme Şehitler Çeşmesi adıyla anılacaktır. Terazi mahalline yapılacak olan çeşmeye de suyun onun hayratından olması hasebiyle Sultan Süleyman Çeşmesi adının verilmesi kararlaştırılmıştır. Bunların yanı sıra Sinop Vakası'nda şehit olanlardan yerleri bilinenlerin, şehitlerin yerleri ve isimlerinin kaybolmaması için kabirlerinin etraflarına parmaklık veya duvar yapılması planlanmıştır ve bu iş 20 bin kuruş tutacaktır.¹⁶ Sinop'ta memuriyetle bulunan Hüseyin Bey bu işi 15 bin kuruş masrafla yapmayı taahhüt etmiştir. Çeşmelerin inşası için mevcut olan paradan, son keşfe göre bir miktar, 11 bin kuruş kadar artmıştır. Bu meblağ da mezarlar için kullanılacağı gibi eksik kalan 4 bin kuruş, keşifte Dersaadet'ten getirilecek "mermer taş ve kurşun tahtalarının" nakil masrafı olarak tanımlanan 3500 kuruştan karşılanabilecektir. Tanımlanan malzemenin, Sinop'a gelen posta vapurları tarafından ücretsiz nakledilmesi ve bunlardan gümrük resmi alınmaması; mezarlar için eksik kalan miktarın da mal sandığından ödenmesi istenmiştir. Konu ile ilgili olumlu irade çıkmıştır.¹⁷

16 Ekim 1857 tarihinde temeli atılan ve dört ay gibi bir sürede bitirilmesi planlanan çeşmenin 1858 yılı başında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Sinop'ta "yapılmakta olan çeşmenin reside-i hüsn-i hitâm olduğu" Sinop kaymakamı Aziz Bey tarafından bildirilmiştir.¹⁸

1854 yılında "ervah-ı şüheda" için inşası kararlaştırılan çeşmenin masraflarının çok büyük bir bölümü padişah tarafından karşılanmış; üstelik bu meblağdan küçük bir çeşmenin yanı sıra Sinop şehitlerinden yerleri belli olabilenler için mezarlık da yapılabilmektedir. Toplamda 107 bin kuruş olan nakdi yardımın sadece 5 bin kuruş kadarı "zevât-ı kiram" tarafından verilmiştir.

Özetle, Rus ordusunun Sinop'taki demirlemiş Osmanlı donanmasına saldırmasıyla pek çok şehidin verildiği 1853 yılında yaşanan olay Sinop Vakası olarak tarihe geçmiştir. Bu olayda şehit olanların ruhları için, onların hatrasına bir çeşme inşasına, Sinop Meclisi'nde karar verilmiş ve Sinop'un ileri gelenlerinin katkısıyla küçük bir miktar da olsa nakdi yardım toplanmıştır. Bu miktar çeşme inşası için yeterli gelemeyecek kadar azdır. Durum merkeze yazılmış, dönemin padişahı Sultan Abdülmecid de çeşmenin inşası için gerekli olan parayı karşılamıştır. Çeşmenin inşa sürecinde, ilk keşif için başkent İstanbul'dan, harcırah ve maaşı çeşmenin tahsisatından ödenmek üzere ebniye halifesi Abdülaziz Efendi görevlendirilmiş; altı ay süreyle görevli olarak Sinop'ta kalan Aziz Efendi çeşmenin inşasını başlatmadığı gibi yüksek bir meblağ tutan keşif defteri hazırlamış, bu defter de teslim edilmemiştir. Birtakım usulsüzlük ve yolsuzluklar olduğu gerekçesiyle daha sonra bu durum soruşturulmuştur. 1854 yılında inşasına karar verilen çeşmenin sonraki keşfi, görevli olarak Sinop'ta bulunan Tophane-i

16 Şehitler Çeşmesi'nin inşası için ayrılan miktarın bir kısmı, uygun görüldüğü takdirde buradaki şehit mezarlarının tesviyesi için kullanılacaktır. Bk. BOA., İ.MVL., 386/16870, 9 Rebiulevvel 1274, 28 Ekim 1857.

17 BOA., İ.MVL., 386/16870, 26 Rebiulahir 1274, 14 Aralık 1857.

18 BOA., İ.DH., 411/27198, 23 Muharrem 1275, 2 Eylül 1858.

Amire mühendislerinden kolağası İsmail Efendi tarafından yapılmıştır. Çeşmeye suyun nasıl getirileceği, inşaat masraflarında belirleyici olacağı için bu yolda çözümler aranmış; İç Kale'de bulunan ve Sultan Süleyman vakfından olan suyun kullanılmasına karar verilmiştir. Bu su o tarihte, şehrin merkezinde bulunan Sultan Alaeddin Camisi'nin önündeki teraziden kullanılmakta, ancak su yolları bakımsız durumda olduğundan büyük bir kısmı ziyan olmaktadır. Su, su yolları onarılarak şehitler adına inşa edilecek olan çeşme için kullanılacaktır. Çeşme inşası için ayrılan ödenekten su yollarının onarımı ve vakfından su kullanıldığı için Sultan Süleyman Çeşmesi adıyla, terazinin bulunduğu mahalle, Alaeddin Camisi önüne, ikinci bir çeşme yapılması kararlaştırılmıştır. Gümrük mahalline yapılması ve adının Şüheda Çeşmesi olmasına karar verilen çeşmenin inşası için gerekli mermer ve kurşunlar İstanbul'dan getirilecektir. Ayrıca "tarih taşı" da Dersaadet'te yaptırılacaktır. 1854 yılında kararlaştırılmış olan Şüheda Çeşmesi'nin inşasına üç yıl sonra, Sinop kaymakamı Aziz Bey'in ilk kazmayı vurmasıyla 16 Ekim 1857 tarihinde başlanmış; inşaat 1858 yılı başında tamamlanmıştır.

İki çeşme de bu iş için toplanmış olan paradan yapılmıştır. "Ervah-ı şüheda namına" yaptırılmış olan çeşmelerden birine Şüheda, diğerine vakfının suyunun kullanılması hasebiyle Sultan Süleyman Çeşmesi adı verilmiştir. Şüheda Çeşmesi'nin keşif defterinin ekinde yer alan yazışmalara, Sultan Süleyman Çeşmesi olarak isimlendirilecek çeşmenin çizimi de eklenmiştir (*Çiz. 3*).

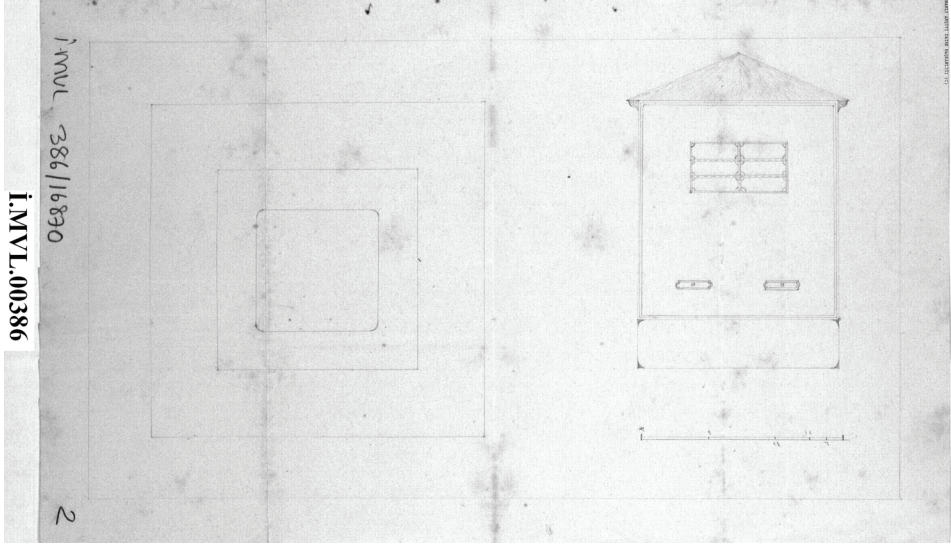
Plan ve cephe çiziminin yer aldığı eklerde çeşmenin ölçeğinden kareye yakın bir plan şemasında olacağı, oldukça sade tutulan cephede de üç satırlık kitabeye yer verileceği anlaşılmaktadır. Çizimde, üst örtüde kırma çatı kullanılmıştır. Çizimdeki okunabilen ölçeğe göre bu çeşmenin cephe genişliği, yaklaşık 3 metredir. O tarihte Terazi Çeşmesi olarak tanımlanan bu çeşmenin bulunduğu alan, 1917 yılında çıkan Sinop yangınından sonra yeni açılan yola denk gelmiştir. Mutasarrıf Zihni Bey tarafından 1921 yılında, yeni açılan caddenin sağ tarafına inşa ettirilen bu duvar çeşmesi, o sırada kazanılan Sakarya Zaferi'ne istinaden Sakarya Çeşmesi olarak isimlendirilmiştir ve 2.85x2.34 m ölçülerindedir.¹⁹ Yeni baştan, yakın bir konumda inşa edilen çeşmenin bugün üzerinde yer almayan 1274 (M. 1858) tarihli kitabesinde, Sultan Süleyman'ın İç Kale'deki hayratından olan çeşmenin zamanla harap olduğu, Sultan Abdülmecid'in de çeşmeyi müceddeden bina ve ihya ettiği yazılıydı.²⁰ İnşa edildiği dönemdeki adıyla Sultan Süleyman Çeşmesi, 20. yüzyılın başındaki isimlendirmeye Terazi Çeşmesi ve bugünkü mevcut haliyle Sakarya Çeşmesi'nin, H. 1274 tarihli plan ve cephe çizimlerindeki çeşmeden farklı olduğu anlaşılmaktadır (*Fot. 5*).

Şüheda/Şehitler Çeşmesi'nin Mimarisi ve Süslemesi

Şüheda/Şehitler Çeşmesi, kare plan şemasına sahip dört yüzlü meydan çeşmesidir. Kesme taştan inşa edilmiş olan çeşme kubbe ile örtülmüştür. Gövdede, zemin seviyesindeki kaideden sonra düzgün kesme taş sıraları yer almaktadır. Çeşmenin kuzey

19 Esemeli, 2014, 155.

20 H. 1274 (M. 1857-1858) tarihli çeşmenin kitabe metni için bk. Ulus, 2014, 154.

Çiz. 3: Sultan Süleyman Çeşmesi'nin plan ve cephe çizimi. (BOA., İ.MVL., 386/16870)

ve güney cephesinde yalak, ayna taşı ve kitabeye, batı cephede sadece yalağa yer verilmiştir. Doğu cephede ise depo kontrol penceresi vardır.

Çeşmenin genişliği 3.78 m, saçak altına kadar yerden yüksekliği, her cephede zemin dolgusundan dolayı 1-2 cm değişmekle birlikte ortalama 3 metredir. Yerden 35 cm yükseklikteki yalak 240x70 cm ölçülerinde, 58 cm derinlikte ve oturma sekileri 72x51 cm'dir. Çeşmenin ayna taşı 1.63x1.44 metre ölçülerindedir. Güney cephede de aynı ölçüler tekrarlanmıştır. Batı cephedeki yalakta da ölçüler aynıdır. Doğu cephesinde, 61.5x52 cm ölçülerindeki depo kontrol penceresi, zeminden 186 cm yükseklikte yer almaktadır.

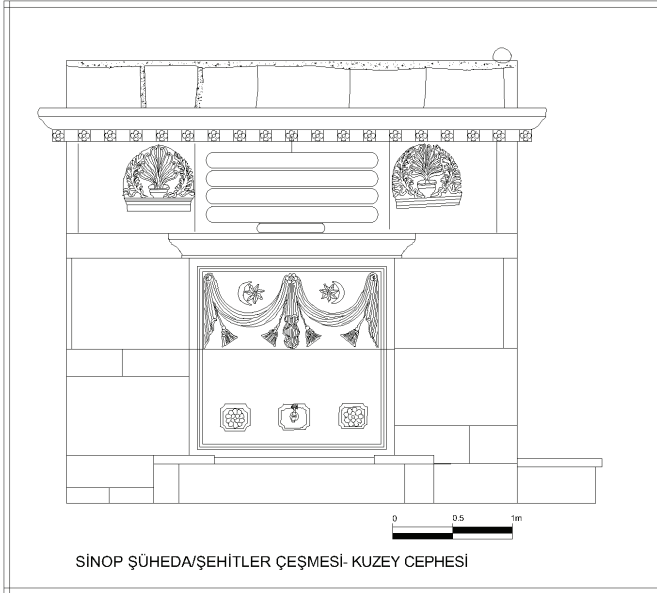
Çeşmenin kuzey cephesinde, alt seviyede, mermerden, iki yanında oturma/dinlenme sekileri bulunan yalak kısmı yer almaktadır (Fot. 6, Çiz. 4). Cephenin ortasında, beyaz mermerden,

Fot. 5: Yeni baştan inşa edilmiş olan çeşmenin son durumu (O. Hetto, 2020).

Fot. 6: Çeşmenin kuzey cephesi (N. Yazıcı Metin 2011).

Çiz. 4: Çeşmenin kuzey cephesi (Y. Akpınar).

silmelerle çerçevelenmiş, yatayda iki parça halinde yerleştirildiği anlaşılan ve lüle yerinde tek musluk olan ayna taşı bulunmaktadır (Fot. 8). Musluğun takıldığı kısım ve aynı sırada, musluk iki yanında, kabartma, çok dilimli birer rozet çiçeğin bulunduğu düzenlemelere yer verilmiştir. Ayna taşının üst kısmında, musluğun üstünde ise iki yönden ve ortadan sarkıtılan püsküllü perde motifi vardır. İki yönlü kıvrımlı perde kanatları ortada rozet bir çiçekle tutturulmuş; perde kıvrımlarının arasına yıldız dilimli çiçek şeklinde olan birer ay-yıldız motifi işlenmiştir. Ayna taşının bitimindeki profilli silmenin üstünde de mermer üzerine hâk edilmiş dört satırlık kitabe ile iki yanında, taş kabartma, vazodan çıkan kıvrık hançeri yaprakların bulunduğu süsleme yer almaktadır. Kitabe taşı iki yanda tamamlayan armudi formu bir düzenleme içine yerleştirilen vazodan etrafı da çift yönlü yapraklı dallarla bezenmiştir.

Fot. 7:
Çeşmenin güney
cephesi
(O. Hetto, 2020).

Çiz. 5:
Çeşmenin güney
cephesi
(Y. Akpınar).

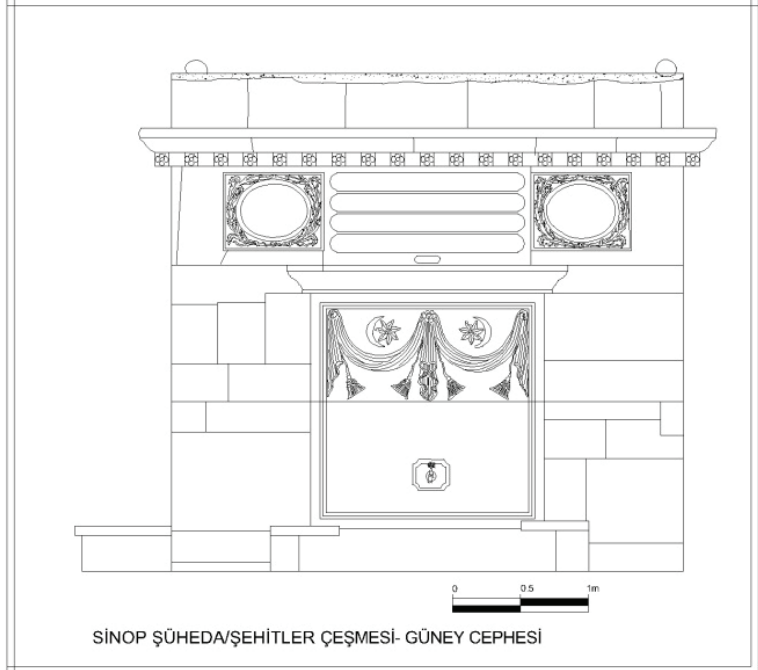

Foto 8: Çeşmenin kuzey cephesinden ayrıntı.

Foto 9: Çeşmenin güney cephesinden ayrıntı.

Çeşmenin kuzey cephesindeki düzeni, kitabe metni de dahil olmak üzere güney cephede tekrarlanmıştır (Fot. 7, 9, Çiz. 5). Bu cephede farklı olarak, musluk yanlarında yer alan rozet çiçekler yoktur ve kitabenin iki yanındaki madalyonlarda, tuğraya yer verilmiştir (Bk. Fot. 3). Tuğranın yer aldığı bu iki madalyonun etrafında kıvrımlı, hançeri yapraklar dolanmaktadır. Çeşmenin banisi olan Sultan Abdülmecid'in tuğrası olduğu görülen bu iki düzenleme ve bu cephedeki kitabe yakın zamana kadar üzeri sıvalı durumda iken son müdahalelerle açılmıştır (Bk. Fot. 4).

Çeşmenin doğu ve batı cepheleri, diğer iki cepheye göre yalındır (Fot. 10-11, Çiz. 6-7). Batı cephede, kuzey ve güney cephelerindeki gibi mermerden, oturma sekilerine sahip yalak kısmı yer almaktadır. Burada üç musluk ve diğer iki cephede olmayan madeni bir su taşı bulunmaktadır. Çeşmenin keşif defterinde de “zinciriyle birlikte bakır su taşı” tanımlanmıştı.²¹ Doğu cephesi, diğer üç cephede yer alan yalak, ayna taşı, lüle gibi unsurların aksine sade bırakılmış; çok yüzlü meydan çeşmelerindeki kullanıma uygun olarak bu cephede depo kontrol penceresi olduğu anlaşılan açıklığa yer verilmiştir.

Çeşmenin beden duvarlarının bitiminde, üzerinde dört dilimli rozet çiçek kabartmalarının (kuzey ve batı yönde 18, güney ve doğuda 19) yer aldığı dişli kuşak dört cepheyi dolanmakta ve çeşme profilli bir silme kuşağı üzerindeki tek taş sırası ile sonlanmaktadır. Çeşmenin üst köşelerine küçük birer küre yerleştirilmiştir. Bunlardan kuzey ve doğu köşelerin birleştiği cephedeki küre mevcut değildir. Çeşmenin üzerindeki kubbe bugün çinko ile kaplıdır. İnşa edildiği dönemde kubbesinin kurşunla kaplı olduğu, keşif defterinden ve yazışmalardan anlaşılmaktadır.

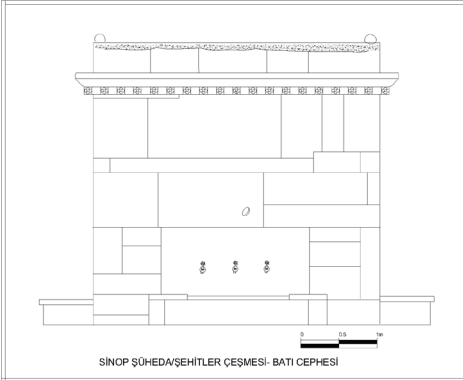
21 BOA., İ.MVL., 386/16870, 9 Rebiulevvel 1274, 28 Ekim 1857. Çeşme üzerinde, zinciriyle birlikte mevcut su taşının orijinal olmadığı, yerinde yapılan incelemede tespit edilmiştir.

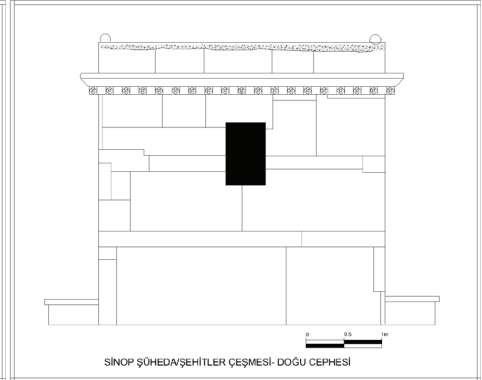
Foto 10: Çeşmenin kuzey ve batı cephesi.

Foto 11: Çeşmenin güney ve doğu cephesi.

Çiz. 6: Çeşmenin batı cephesi (Y. Akpınar).

Çiz. 7: Çeşmenin doğu cephesi (Y. Akpınar).

Çeşme belediyenin mülkiyetindedir. Şehir şebekesinin bağlı olduğu çeşmenin mevcut bütün musluklarından su akmaktadır. Doğu ve batı cephelerde yoğunlukta olmak üzere tüm cephelerde, taşlar arasında sıva izleri görülmektedir. Ayrıca taşlar üzerinde renk değişikliği, bozulma ve çatlamlar mevcuttur. Çeşmenin kuzey cephesi üzerine tanıtım levhası asılmıştır.

Şüheda/Şehitler Çeşmesi'nin ölçüleri ve cephe düzeni, keşif defterine ekli çizimden biraz farklı uygulanmıştır (Bk. Çiz. 2- Çiz. 4). Çizimde yer alan ölçüğe göre çeşmenin 5x5 metre ölçülerinde olması planlanmıştır. Bugünkü çeşmenin cephe uzunluğu ortalama 3.80x3.80 metredir. Dolayısıyla çeşme planlanandan daha küçük inşa

edilmiştir. Cephe düzenine bakıldığında, çeşmenin ön cephesi olduğu anlaşılan çizimdeki genel düzen uygulanmıştır; ayrıntılarda ise birtakım farklılıklar görülmektedir. Lüle yeri ve iki yanında yer alan süsleme aynı olmakla birlikte çizimde perde motifi ortadan sarkıtılmamıştır ve iki yanda, iki püsküllü kordonla tutturulmuştur. Burada ay-yıldız motifine yer verilmemiştir. Ayrıca kitabe iki yanı da çizimde boş bırakılmış; üste tuğra yeri olabilecek eliptik bir kartuş yerleştirilmiştir.

Şüheda/Şehitler Çeşmesi, inşa edildiği dönemin Batılılaşma etkilerini yansıtan ampir üslupta bir örnektir. Dört cepheli çeşme örneklerinin yanı sıra ampir üsluptaki çeşme mimarisinin taşradaki önemli temsilcilerinden olan bu meydan çeşmesinde kullanılan motifler, üslubun ve dönemin birçok yapısında görülmektedir. Ampir üslup etkili perde ve püskül, ay-yıldız motifleri Şüheda Çeşmesi'nde en dikkat çeken dekoratif unsurlardır. Güney cephedeki kitabe iki yanına yerleştirilmiş olan tuğralar da uygulama şekliyle farklı olmakla birlikte, dönem mimarisi ve üslubu içinde karakteristiktir. Tuğralı kitabe ya da tuğra kullanımı Batılılaşma Dönemi'nde, özellikle ampir üslupta yaygındır. Bununla birlikte kitabenin iki yanına tuğra yerleştirilmesi çok karşılaşılan bir uygulama değildir.

Çeşme Kitabesinin Hattatı

Sinop Şüheda/Şehitler Çeşmesi'nde, kitabe metninin sonunda "El-Mevlevi Mehmed Zeki" ismi görülmektedir. Kitabede isminin önüne eklenen "el-Mevlevi" ifadesinden anlaşıldığı üzere Mehmed Zeki, Abdülmecid Dönemi'nin önde gelen hattatlarından Bursalı Mehmed Zeki Dede Efendi'dir.

Çeşmenin inşa malzemesinin yanı sıra tarih taşı da başkent İstanbul'da hazırlanıp gönderilmiştir. Padişah tarafından "iâne-i seniyye" ile yaptırılan çeşmenin tarih taşının da bu hattat tarafından yazılmış olması mümkündür. Mehmed Zeki (1812-1881) Bursalı bir hattattır ve 1855 Bursa depremi sonrası İstanbul'a gelmiştir. Sadrazam Yusuf Kamil Paşa'nın himayesine girmiş olan Mehmed Zeki Dede Efendi, 1874 senesinde Üsküdar Mevlevihanesi meşihatına tayin olmuştur. İran tarzındaki talik hattın 19.yüzyıldaki en önemli isimlerinden olan hattat, Osman Gazi Türbesi tamir kitabesini, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlunun mezar taşı kitabesini yazmıştır.²² Talikle çok sayıda Mesnevi-i Şerif istinsah ettiği, Bayburtlu Zihni'nin Hikaye-i Garibe adlı eserini talikle yazdığı; H. 1271/M. 1854-1855 senesinde istinsah etmiş olduğu Mehmed Fahreddin Efendi'nin Gülzâr-ı İrfân adlı eserinin ise Sultan Abdülmecid'e takdim edilmiş olduğu bilinmektedir.²³ Bu bilgi Sultanla olan bağlantısını ve Sinop'taki çeşme hattını kaleme almasını açıklamaktadır. Müze ve koleksiyonlarda talik hat eserleri bulunan Mehmed Zeki, 1881 yılında vefat etmiştir ve kabri Üsküdar Mevlevihanesi haziresindedir. Mehmed Zeki hakkında yapılmış olan çalışmalarda, çeşme hattatın eserleri arasında sayılmamıştır.²⁴

22 İnal, 1955, 639.

23 Orman, 2016.

24 Özsayiner, 1992, 126, 131; Talip, 2019, 87-91.

Değerlendirme

Sinop'taki Şüheda/Şehitler Çeşmesi, Anadolu'daki dört yüzlü/cepheli meydan çeşmelerinin nadir örneklerindedir.

Mimari, Üslup ve Süsleme: Osmanlı çeşme mimarisinde, dört yüzlü meydan çeşmelerinin örneklerini görmek mümkündür. Genellikle açık alanlara, meydanlara inşa edilen bu formdaki çeşmelerin boyutları, banilerine göre farklılık göstermekle birlikte diğer plan şemasındaki çeşme türlerine göre daha büyük boyutlu örneklerdir. Bu gruptaki çeşmelerin abidevi örnekleri başkent İstanbul'da bulunmaktadır. Büyük çoğunluğunu Lale Devri meydan çeşmelerinin oluşturduğu bu örnekler, Batılılaşma Dönemi boyunca inşa edilmişlerdir.²⁵ Genellikle kare formdaki bu çeşmelerin dört yüzünde çeşme olabildiği gibi iki ya da üç yüzünde çeşmenin kullanıldığı örnekleri de mevcuttur. Her cephesi süslemeli olabilmekte veya bir, iki cephesi sade bırakılabilmektedir. Sinop Şüheda/Şehitler Çeşmesi'nde olduğu gibi kubbeye örtülü örnekler çoğunluğu oluşturmakla birlikte kırma çatılı ya da tonozla örtülü uygulamalar da vardır. Sultanahmet III.Ahmed Çeşmesi (1728-29), Üsküdar Valide Sultan Çeşmesi (1728), Tophane Meydan Çeşmesi (I.Mahmut Çeşmesi, 1732), Kasımpaşa Süleyman Paşa Çeşmesi (1750), İstinye Ahmet Şemseddin Efendi Çeşmesi (1767-68), Süleymaniye Meydan Çeşmesi (1792), Küçüksu Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi (1806); Beşiktaş Cihannüma/Alibey Çeşmesi (1836); Maçka'daki Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi (1839); Çengelköy'deki Ahmet Ağa Çeşmesi (1853-54); Emirgan Reşit Paşa Çeşmesi (1861); Kağıthane II.Abdülhamid Çeşmesi (1897) İstanbul'daki dört yüzlü meydan çeşmesi örneklerindedir.²⁶

Dört yüzlü meydan çeşmelerinin, daha az olmakla birlikte başkent dışındaki uygulamalarına da rastlanmaktadır.²⁷ Edirne Muradiye Camii Çeşmesi, 1665 tarihli Gebze İbrahim Paşa Çeşmesi,²⁸ Lüleburgaz Çarşı Çeşmesi (1667), Babaeski Dördüzlü Çeşme (17.yy),²⁹ Erzurum Dörtgüllü Çeşmesi (1759), Sakız Adası'ndaki 1767 tarihli Melek Mehmet Paşa Çeşmesi,³⁰ İzmir Çeşme'deki Maraş Çeşmesi (1780) ve Kaymakam Çeşmesi (1886),³¹ Uzunköprü Telli Çeşme (18.yy), Kırklareli Kara Umurbey Çeşmesi (1844) ve Büyük Camii/Alman Çeşmesi (19.yy.),³² Samsun Hamidiye/Alemdarzade Çeşmesi (1892),³³ 1897 tarihli Ordu Beşoluk Çeşmesi³⁴ dört yüzlü/cepheli meydan çeşmelerinin İstanbul dışındaki uygulamalarına örnek olarak verilebilir.

25 Koçyiğit, 2019, 339-354.

26 Eyice, 1993, 280-282; Barışta, 2002, 242-246.

27 Denктаş, 2002, 872-877.

28 Yavuzylmaz, 2013, 581.

29 Bulut, 2019, 43, 49.

30 Karpuz, 2002, 321-335.

31 Köşklü, Geyik, 2010, 132.

32 Bulut, 2019, 23, 33.

33 Bayraktar, 2016, 344-346.

34 <https://karadeniz.gov.tr/besoluk-cesmesi>. Erişim Tarihi: 11.10.2019.

Sinop'taki Şüheda/Şehitler Çeşmesi, başkent İstanbul dışında, çeşme mimarisinde ampir üslubun uygulandığı abidevi bir örnektir. İstanbul'da ampir üslupta, farklı tipolojilerde çeşme örnekleri mevcuttur. Sultanahmet Cevri Kalfa Sıbyan Mektebi Çeşmesi (1819-20), Süleymaniye'deki Şerife Ayşe Sıdıka Çeşmesi (1841-42), Kadıköy Baba Oğul Çeşmesi (1844), Gureba Hastanesi Valide Sultan Çeşmesi (1845), Eyüp Pertevniyal Kadın Çeşmesi (1856-57), Çengelköy Yusuf Ziya Paşa Çeşmesi (1862-63), Aksaray Pertevniyal Valide Çeşmesi (1871-72) bu üslubun duvar çeşmelerindeki uygulamalarına örnek verilebilir. Maçka'daki Sultan Abdülmecid Dönemi'nde inşa edilen, 1839 tarihli Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi ise dört yüzlü ampir çeşmeler arasında en abidevi örnek olarak öne çıkmaktadır.³⁵

Çeşme mimarisinde başkent dışındaki ampir üslup örnekleri nadirdir. Bu üslubun en güzel uygulamalarından biri tek yüzlü duvar çeşmesi olan Trabzon'daki 1845 tarihli Abdullah Paşa Çeşmesi'dir.³⁶ Kütahya'daki Hürriyet Çeşmesi (1908)³⁷ ise bu üslubun Anadolu'daki geç tarihli uygulamalarındandır.

Ampir üslubun Osmanlı taşrasındaki su yapıları arasında, nadir örneklerinden biri olan Şüheda/Şehitler Çeşmesi, perde ve püskül motifi, ay-yıldız, vazo, tuğra gibi bu üslubun karakteristik birtakım öğelerinin kullanıldığı bir yapıdır.

Çeşmedeki en karakteristik bezeme, Batılılaşma Dönemi'nde yaygın kullanılan süslemelerden olan perde motifidir. Motif, 18.yüzyılın sonlarından itibaren barok-rokoko ve sonrasında özellikle ampir üslupta, 19.yüzyıl boyunca, farklı malzeme ve mekanlarda kullanım alanı bulmuştur. Perspektif, ışık-gölge denemelerinin bir bezemesi olarak; genellikle iki yana çekilerek toplanmış, tutturulmuş ve üste devam eden kumaş kıvrımlarıyla betimlenmiş perde bezemesi, özellikle duvar resimlerinde, camilerde kubbe, pendentif ve yaygın olarak mihraplarda kullanılmıştır.³⁸ Perde motifiyle bazen kordonlu püskül kullanıldığı görülmektedir ki Şüheda/Şehitler Çeşmesi'nde perde ve püskülün birlikte kullanımı tercih edilmiştir. Özellikle II.Mahmud Dönemi'nin başkent İstanbul'daki birçok çeşme örneğinde görülen bu motifin uygulandığı çeşmelere örnek vermek gerekirse; Küçüksu Mihrişah Valide Çeşmesi (1806), Fatih'teki Fevziye Küçük Efendi Cami duvarındaki II.Mahmud Çeşmesi (1825); Beylerbeyi Sarayı duvarındaki II.Mahmud Çeşmesi, Beyoğlu II.Mahmud/Karnavola Çeşmesi (1830), Kasımpaşa Huşyar Kadın Çeşmesi (1840) İstanbul'daki pekçok örnekten birkaçıdır.³⁹ İzmir Dönertaş Çeşmesi (1813), Uşak Vidinli Sokak Çeşmesi⁴⁰ ise İstanbul dışında motifin kullanıldığı çeşmelerdendir.

35 İstanbul'daki çeşmeler için bk. Urfalıoğlu, Pilehvarian, 2000; Egemen, 1993, 168, 214, 232, 692, 783, 834.

36 Yüngül, 1985, 261-266.

37 Altun, 1981, 444.

38 Hatipoğlu, 2007, 169-170.

39 Urfalıoğlu, Pilehvarian, 2000; Egemen, 1993 386, 519, 522, 597-600.

40 Acar, 2018, 640.

Sinop'taki Şehitler Çeşmesi iki cephesindeki ay-yıldız motifinin de dönemin birçok mimari örneğinin yanında çeşme yapılarında da kullanıldığı bilinmektedir.⁴¹ Ay-yıldızın bir arada kullanımı III.Selim dönemiyle başlamış, özellikle II.Mahmud Dönemi'nde artmış; XIX.yüzyılda başkentteki uygulamalarını takiben Anadolu'da da sıklıkla kullanılan bir motif, sembol olmuştur. Ay-yıldız, kitabe ve tuğranın birlikte kullanıldığı Üsküdar'daki Yusuf Ziya Paşa Çeşmesi (1863) bu örneklerdendir.⁴²

Tuğranın Osmanlı mimarisinde yaygın kullanımı, ağırlıklı olarak son yüzyılda karşımıza çıkmaktadır.⁴³ Sinop Şüheda/Şehitler Çeşmesi, güney cephesinde, kitabenin iki yanında birer tuğranın kullanımı açısından dikkat çekicidir. Dönem mimarisinde tuğra kullanımı, tuğranın kitabeyle birlikte kullanımı yaygın olmakla birlikte tek cephede iki tuğraya yer verilmiş olması çok nadir bir uygulamadır. Benzer bir kurgu İstanbul Çamlıca'daki Meryem Kadın Çeşmesi'nde (1793-94) görülmektedir. Burada beş satırlık kitabenin iki yanında, madalyon içinde dönemin padişahı Sultan III. Selim'in tuğrası yer almaktadır.⁴⁴

Çeşmenin kuzey cephesinde, kitabenin iki yanında yer alan vazodan çıkan yaprak düzenlemeleri de Batılılaşma Dönemi'nin karakteristik motifleridir. Motif, farklı türdeki mimari örneklerin yanı sıra özellikle dönemin çeşme mimarisinde yaygın bir şekilde, sevilerek kullanılmıştır.⁴⁵

Çeşmenin üst köşelerine yerleştirilmiş küre formunun da, dönem mimarlığında kullanımı karşımıza çıkmaktadır. Bu form, II.Mahmud Türbesi hazire köşesindeki çeşmelerde anıtsal boyuttadır.⁴⁶

Sinop'taki Şüheda/Şehitler Çeşmesi'nin kuzey ve güney cephesinin genel şeması, İstanbul Çengelköy'deki 1825-26 tarihli Hatice Hanım Çeşmesi⁴⁷ ve Silivri Selimpaşa'daki (1828-29) çeşme ile benzer bir kurguda ele alınmıştır. Çengelköy'deki mermer çeşmenin ayna taşında, alt kısmında üç yerden toplanmış püsküllü perde motifi, üstte üç satırlık kitabesi ve tuğra olması muhtemel beyzi madalyonun iki yanında ay-yıldız motifi vardır (*Fot. 12*). Silivri Selimpaşa'daki çeşmede de ayna taşında iki sütun arasına yerleştirilmiş üç yerden bağlanan püsküllü, dökümlü perde motifi ile üç rozet üstünde musluklar kullanılmıştır. Üste üç satırlık kitabe ve alınlığında ay-yıldız görülmektedir (*Fot. 13*). XIX.yüzyılın başlarında inşa edilen bu iki çeşmenin çok benzer şemadaki cephe kurgusunun, aynı yüzyılın ortalarında Osmanlı taşrasında, Sinop'taki bir çeşmede uygulandığı anlaşılmaktadır.

41 Acar, 2018, 638.

42 Egemen, 1993, 836-837.

43 Derman, 2002, 338.

44 Duvar çeşmesi olan Meryem Kadın Çeşmesi, III.Selim'in çuhadar ağası Süleyman Ağa tarafından annesi için yaptırılmıştır. Bk. Egemen, 1993, 596. Burada kazanmış olan tuğralar görülebilmektedir.

45 Barışta, 2002, 246.

46 Akın, 1993, 123-133.

47 Egemen, 1993, 358.

Sonuç

Osmanlı'nın son döneminde, Kastamonu Vilayeti'ne bağlı bir liman kenti olan Sinop'ta, 1853 yılında yaşanan ve tarihe Sinop Baskını şeklinde geçen olayda şehit olanların ruhları için inşa edilen çeşme, keşif defteri ile inşa süreciyle bağlantılı, döneminde hazırlanmış olan belgelerde Şüheda Çeşmesi olarak isimlendirilmiştir. O tarihte Osmanlı gündemini belirleyen bir olayın sonucunda inşasına karar verilen çeşmenin inşa masrafları büyük oranda dönemin padişahı Sultan Abdülmecid tarafından karşılanmıştır. 1858 yılında tamamlanan çeşme keşfinden planına, inşa masraflarına kadar merkezin kontrol ve denetiminde inşa edilmiştir.

Çeşmenin inşa sürecine dair yapılan yazışmalar ve keşif defteri, XIX. yüzyılda, başkent dışında bir çeşme örneğinin inşa sürecini tanımlaması açısından önemlidir. Sultan Abdülmecid'in ihsanıyla, “ervâh-ı şüheda nâmına olarak iâne-i seniyye ile” ile inşa edilmiş olan çeşmenin ilk keşfi için İstanbul'dan ebniye hulefası görevlendirilmiştir. Sonrasındaki keşfi ve planı Tophane-i Amire mühendislerinden Sinop'ta görevli bir isim hazırlanmıştır.

Gerekli olan taş ve kurşun gibi inşa malzemesi de başkentten gönderilmiş; tarih taşı da İstanbul'da hazırlanmıştır. Çeşmenin hattatı, kitabesinde yazıldığı üzere dönemin önde gelen hattatlarından Mevlevi Mehmed Zeki'dir.

Sinop Şüheda/Şehitler Çeşmesi dört yüzlü/cepheli meydan çeşmelerinin başkent dışındaki en önemli örneklerindedir. Ampir üsluptaki anıtsal çeşme, cephelerde kullanılan üslubun karakteristik motiflerini yansıtmaya yanında, iki cephesinde de kitabe bulunması ve güney cephe kitabesi iki yanında birer tuğranın kullanılmış olması çeşmenin özellik gösteren uygulamalarıdır. Özenli taş işçiliğinin sergilendiği çeşmenin hattatının da dönemin ileri gelen isimlerinden biri olduğu ayrıca vurgulanmalıdır. Bütün bu özellikler Şüheda/Şehitler Çeşmesi'nin banisinin sultan olmasıyla ve malzemedен inşaat organizasyonuna kadar merkezin denetiminde inşa edilmesiyle bağlantılıdır.

Fot. 12: Çengelköy'deki Hatice Hanım Çeşmesi (N. Yazıcı Metin, 2020).

Fot. 13: Silivri Selimpaşa'daki çeşme (N. Yazıcı Metin, 2020).

KAYNAKÇA

- Acar, T. (2018). Uşak Çeşmeleri, *TEKE, Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7/1, 607-640.
- Akın, G. (1993). Tanzimat ve Bir Aydınlanma Simgesi. Z. Rona (Haz.), *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu*, s. 123-133, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Altun, A. (1981). Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi, *Kütahya, Atatürk'ün doğumunun 100. Yılına Armağan*, s.171-700, İstanbul.
- Barişta, H. Ö. (2002). Başkent İstanbul'dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Çeşmeleri, *Türkler Ansiklopedisi - XII*, (242-246), Ankara.
- Bayat, Ali H. (1991). Hüsn-i Hat Sanatında Mevlevilik ve Mevleviler, (Ed.), *4. Milli Mevlana Kongresi*, (Tebliğler), 12-13 Aralık 1989, s. 81-105, Konya.
- Bayraktar, M. S. (2016). *Samsun'da Türk Devri Mimarisi*, Samsun: Canik Belediyesi Yay.
- Bulut, Ö. (2019). *Kırklareli ve İlçelerindeki Tarihi Su Yapıları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Denktaş, M. (2002). Anadolu Türk Mimarisi - Çeşmeler, *Türkler Ansiklopedisi - 7*, (872-877), Ankara.
- Derman, U. (2002). Tuğra, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 41, 336-339) İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Egemen, A. (1993). İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri, İstanbul.
- Esemenli, D. (1990). *Sinop İli Türk Dönemi Mimarisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eyice, S. (1993). Çeşme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 3, s. 277-287), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gökoğlu, A. (1952). Paflagonya-Kastamonu, Sinop, Çankırı, Safranbolu, Bartın, Bolu, Gerede, Mudurnu, İskilip Gayri Menkul Eski Eserler ve Arkeolojisi, cilt 1, Kastamonu.
- Hatipoğlu, O. (2007). *XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinatı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- İnal, İbnülemin Mahmud K. (1955). *Son Hattatlar*, İstanbul.
- Karpuz, H. (2002). Sakız Adası'ndaki Kaptan-ı Derya Melek Mehmet Paşa Çeşmesi, *Anadolu Araştırmaları*, XVI, 321-335.
- Koçyiğit, F. (2018). Bir Güç Temsili Olarak Tanzimat Dönemi Çeşmeleri, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 12, 81-106.
- Koçyiğit, F. (2019). Osmanlı Mimarisinde Meydan Çeşmeleri, *Akdeniz Sanat*, 13, 339-354.
- Köşklü, Z. ve Geyik, G. (2010). İzmir'in Çeşme İlçesindeki Çeşme Mimarisi, *Sanat Dergisi*, 12, 125-132.
- Mert, T. (2019), Üsküdar Mevlevihanesi Şeyhi Hattat Zeki Dede (1821-1881), C. Yılmaz (Ed.), *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu X, Bildiriler*, C.3, (87-91), İstanbul.

- Orman, İ. (2019). Mevlevî Bir Hattat: Mehmed Zekî Dedeefendi, 2016, <https://hattatlarsofasi.com/2016/06/04/mehmed-zeki-dedeefendi/>, E.T. 4.11.2019.
- Önge, Y. (1997). *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemi su Yapıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özsayiner, Z. C. (1992). Mevlevî Hattatlar, IX. *Vakıf Haftası Kitabı, Türk Vakıf Medeniyetinde Hz. Mevlana ve Mevlevihanelerin Yeri ve Vakıf Eserlerinde Yer Alan Türk İslam Sanatları Seminerleri*, Ankara, 125-142.
- Özcan, B. (2008). *Sinop Deniz Felaketi*, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını.
- Sinop Valiliği. (1990). *Tarihi Sinop Çeşmeleri*, Sinop: Sinop Valiliği Yayınları.
- Uluğ, H. (1923). *Sinop Kitabeleri ve Çeşmeleri*, Sinop.
- Ulus, İ. (2014). *Açıklamalı Sinop Kitabeleri*, İstanbul: Sinop Belediyesi Kültür Yayınları.
- Urfalıoğlu, N. ve N. Kara Pilehvarian (2000). *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*, İstanbul.
- Üstün Demirkaya, F. & İskender Tuluk, Ö. (2012). Eflatun'un Kurbağası Sinope'den Sinop'a: Kaynaklara Göre Sinop Kentinin Fiziksel Gelişimi. *METU*, 29/1, 45-68.
- Yavuzylmaz, A. (2013). Gebze Çeşmeleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25/6, 577-592.
- Yüngül, N. (1985). Trabzon'daki Haznedarzade Abullah Paşa Çeşmesi, *Vakıflar Dergisi*, XIX, 261-266.

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri:

- BOA., A.MKT.MHM., 76/66, 21 Muharrem 1272, 3 Ekim 1855.
- BOA., A.MKT.MHM., 77/17, 2 Safer 1272, 14 Ekim 1855.
- BOA., A.MKT.NZD., 187/79, 5 Zilkade 1272, 8 Temmuz 1856.
- BOA., A.MKT.NZD., 206/79.
- BOA., İ.DH., 303/19222, 22 Şevval 1270, 18 Temmuz 1854.
- BOA., İ.DH., 303/19246, 27 Şevval 1270, 23 Temmuz 1854.
- BOA., İ.DH., 411/27198, 23 Muharrem 1275, 2 Eylül 1858
- BOA., İ.MVL., 337/14573, 2 Zilhicce 1271, 16 Ağustos 1855.
- BOA., İ.MVL., 386/16870, 9 Rebiulevvel 1274, 28 Ekim 1857.
- BOA., İ.MVL., 386/16870-13, 24 Rebiulevvel 1274, 12 Kasım 1857
- BOA., İ.MVL., 386/16870, 26 Rebiulahir 1274, 14 Aralık 1857.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi | Ege University, Faculty of Letters
Sanat Tarihi Dergisi | Journal of Art History
ISSN 1300-5707 | e-ISSN 2636-8064
Cilt: 30, Sayı: 2, Ekim 2021 | Volume: 30, Issue: 2, October 2021

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Edebiyat Fak. adına Dekan (On behalf of Ege Univ. Faculty of Letters, Dean): Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Doç. Dr. Hasan UÇAR ♦ Editörler (Editors): Dr. Ender ÖZBAY, Prof. Dr. Semra DAŞCI ♦ Yayın Kurulu (Editorial Board): Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY, Doç. Dr. Lale DOĞER, Doç. Dr. Sevinç GÖK İPEKÇİOĞLU ♦ İngilizce Editörü (English Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Elvan KARAMAN ♦ Sekreteryaya - Grafik Tasarım/Mizampaj - Teknik İşler - Strateji - Süreç Yönetimi (Secretariat - Graphic Design/page layout - Technical works - Strategy - process management): Ender ÖZBAY

İnternet Sayfası (Açık Erişim) | Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK
<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

Clarivate
Analytics
ESCI
Emerging Sources Citation Index

TR
ULAKBİM
TR DİZİN

DOAJ

Crossref

EBSCO

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Academic
Resource
Index
ResearchBID

SÖBIAD